

ثبت علمی فرهنگ مردم؛ دستاورد سید ابوالقاسم انجوی شیرازی

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱/۵، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۱/۲۸)

فاطمه عظیمی فرد^۱

چکیده

«مرکز فرهنگ مردم» به عنوان نخستین مرکز پژوهشی رادیو و تلویزیون، پس از پخش برنامه‌ای رادیویی به همت سید ابوالقاسم انجوی شیرازی آغاز به کار کرد. در برنامه فرهنگ مردم که اکنون نیز با همین عنوان از رادیو ایران پخش می‌شود، گوشه‌هایی از فرهنگ عامه مناطق ایران معرفی می‌شود. مرحوم انجوی از مخاطبان برنامه می‌خواست تا مصادیقی از فرهنگ و آداب رسوم خود را به رادیو ارسال کنند. با استقبال از این برنامه رادیویی به تدریج سیل اطلاعات بومی از مناطق مختلف از سوی مخاطبان علاقه‌مندی که چند دهه بعد «فرهنگیار» نام گرفتند، به سوی این مرکز روانه شد. انجوی در قالب مطالعات فرهنگ مردم، در ثبت موضوعات گسترده فرهنگ زندگی مردم که امروزه از آن با عنوان سبک زندگی یاد می‌شود، تلاش بسیار کرد و به گردآوری تمام جنبه‌های زندگی مادی و معنوی آن روز در ذیل ۱۱۴ عنوان موضوع پرداخت. تا پیش از انجوی، در راه جمع‌آوری فرهنگ مردم با این وسعت برنامه‌ریزی و آینده‌نگری در کشور اقدامی صورت نگرفته بود. در این مقاله با نگاهی به شیوه ثبت فرهنگ مردم برای برنامه‌ای رادیویی، در ثبت فرهنگ مردم در پنج دهه گذشته بررسی شده است.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ مردم، رادیو، فرهنگیاران، ثبت فولکلور، سید ابوالقاسم انجوی شیرازی.

---

۱. دکتری زبان‌شناسی از دانشگاه علامه طباطبایی، پژوهشگر ارشد صداوسیما. رایانامه: f.azimifard@irib.ir

مقدمه

هویت فرهنگی یک ملت حاصل خودآگاهی نسبت به انباشتی تاریخی از تجربه‌های فرهنگی آن ملت است که در طول زمان شکل می‌گیرد. طبیعی است که این مبنا در مورد کشوری چون ایران از اهمیت زیادی برخوردار است؛ چراکه پیشینه تاریخی - تمدنی آن به هزاران سال می‌رسد و مجموعه بی‌نظیری از انباشت‌های گوناگون تجربی را در خود اندوخته است. (آشنا و روحانی، ۱۳۸۹: ۱۶۲)

پژوهش در حوزه فرهنگ مردم، ضرورت علمی و فرهنگی هر جامعه‌ای است؛ چراکه انسان امروز بیش از پیش محتاج شناخت پیشینه، تاریخ و احوال گذشتگان خود است (مک‌لوهان، ۱۳۷۷: ۱۴۸). در پژوهشکده‌های مردم‌شناسی و فولکلورشناسی دنیا پژوهش‌های گسترده‌ای در حوزه فرهنگ مردم انجام می‌شود. البته پرداخت رسانه‌ای به موضوعات فرهنگ عامه در کنار سادگی ظاهری، با دشواری‌هایی روبه‌روست؛ چرا که تنها نمایش مواریث مادی و معنوی فرهنگ کافی نیست و باید نیاز به توسعه فرهنگی را نیز در مخاطبان برانگیخت.

فرهنگ مردم از شاخصه‌های هویت ملی است و امروزه که بحران هویت، خطری جدی به‌شمار می‌رود، یکی از راه‌های مقابله با گفتمان غالب، حفظ تکرر و گفتمان‌های بومی است. البته این امر به مشارکت نهادهای مولد گفتمان همچون رسانه نیاز دارد. (عظیمی‌فرد، ۱۳۹۲: ۴۲)

سابقه پژوهش در حوزه فولکلور (فرهنگ مردم) شاید به قرن پانزدهم بازگردد که رابله^۱ نویسنده، طیب و کشیش معروف فرانسوی، شوخی‌ها و هزلیات متداول میان عامه را جمع‌آوری کرد و همراه تفسیرهایی که امروز نیز راهنمای پژوهشگران فولکلور است، منتشر ساخت (روح‌الامینی، ۱۳۷۹: ۲۵۴). به اعتقاد جعفری قنواتی «مجموعه ادبیات، هنر، دانش، دین، آفرینش‌ها و در یک کلام فرهنگ هر جامعه را می‌توان به دو بخش یا حوزه کلی تقسیم کرد؛ یکی، حوزه رسمی و دوم، حوزه غیررسمی که باید آن را فولکلور نامید» (جعفری قنواتی، ۱۳۹۴: ۱۰). به باور وی ادبیاتی که خارج از حوزه

ثبت علمی فرهنگ مردم؛ دستاورد سید ابوالقاسم انجوی شیرازی ❖ ۱۶۷

متولیان رسمی ادبیات، شکل می‌گیرد و رواج می‌یابد، اعم از باورها و مراسم دینی که خارج از حوزه دین رسمی رواج دارد (مانند سفره‌های نذری) و نیز روش‌های رایج مقابله با بیماری‌ها (قدیم و جدید) در میان مردم، همگی بخش‌هایی از فولکلور هستند. (همان)

نخستین بار امبروز مورتن^۱ عتیقه‌شناس انگلیسی، با نام مستعار ج. و. تامس^۲ در سال ۱۸۸۵ میلادی واژه فولکلور را پیشنهاد کرد و جامعه ادبی اروپا، بعد از بگو و مگوی مختصری، آن را برای «دانش توده» پذیرفت. در اوایل به کار رفتن این کلمه، «فولک» و «لر» جدا از هم نوشته می‌شد، ولی پس از مدتی به صورت کلمه‌ای واحد درآمد. معادل فارسی این کلمه می‌تواند «مجموعه اطلاعات مردم»، «دانش توده»، «فرهنگ توده»، «فرهنگ مردم»، «فرهنگ عوام»، «معلومات عوام» و مانند آن باشد. (انجوی شیرازی به نقل از صداقت‌پیشه، ۱۳۸۱: ۲۴۳)

فرهنگ مردم همه ابعاد زندگی انسان را دربرمی‌گیرد؛ با شمولیتی اعجاب‌انگیز بر باورها و عقاید، خلق‌و‌خو و عادات، هنجارها و عرفیات و آداب و رسوم و هر آنچه که به ذوق و هنر و خرد انسانی مرتبط است. (مظاهری، ۱۳۸۷: ۶)

پژوهش‌های مردم‌شناسی در ایران بنابر ذوق و علاقه و همت چند تن از پژوهشگران با پژوهش‌های «فرهنگ عامه»، روی آداب و رسوم و به روش «مردم‌نگاری توصیفی» شکل گرفت.

سید ابوالقاسم انجوی شیرازی که پیشتر کارهای پراکنده‌ای در خصوص گردآوری فولکلور زادگاه خود و نیز تشویق مردم برای جمع‌آوری آداب و رسوم از طریق فراخوان مطبوعاتی انجام داده بود، در سال ۱۳۴۰ پیشنهاد ساخت برنامه‌ای رادیویی را در زمینه گردآوری فولکلور به رادیو ایران ارائه داد. روی اولین صفحه باقیمانده از اولین برنامه که فروردین ۱۳۴۱ پخش شده، نام «فولکلور» درج گردیده است.

این مقاله نگاهی دارد به شیوه ثبت فرهنگ مردم در رادیو ایران که به همت مرحوم انجوی شیرازی و با کمک جمعی از علاقه‌مندان افتخاری در کشور به نام فرهنگیار آغاز شد و همچنان در واحد فرهنگ مردم مرکز تحقیقات صداوسیما به همان سیاق ادامه دارد.

1. Ambroise Morton

2. W. J. Thomas

پیشینه فولکلور در ایران

در روزگاری که مردم این سرزمین نوشتن و خواندن نمی‌دانسته‌اند، چون به هر حال زندگی می‌کرده‌اند، حوادثی بر آنها می‌گذشته است که آنها را به تفکر وامی‌داشته است؛ عصاره حادثه‌ای نیک یا بد، سرانجام در یک جمله یا عبارت گنجانده شده و از نسلی به نسل دیگر منتقل گردیده است. (انجوی شیرازی به نقل از صداقت‌پیشه، ۱۳۸۱: ۴۱۰).

در قدیم به افکار توده مردم اعتنا نمی‌شد، حتی سخن گفتن به زبان مردم کوچه و بازار را علما و دانشمندان و ادبا و طبقه فاضله دون شأن خود می‌دانستند. بنابراین، در ادبیات رسمی با صراحت آثاری را در حوزه فرهنگ مردم نمی‌توان یافت، بلکه در بعضی آثار نشانه‌هایی را می‌توان دید. یکی از آثار باارزش در این زمینه تاریخ بیهقی است که در آن نشانه‌هایی از افکار و عقاید مردم و حتی خرافات دیده می‌شود. (همان: ۲۲۶)

ریشه‌های فولکلور در ایران را باید در آثار *میرزا حبیب اصفهانی* (از پیشگامان تحول در نثر و ترجمه فارسی)، *علی‌اکبر دهخدا* (ادیب، شاعر و لغت‌شناس)، *سید اشرف حسینی* (مدیر روزنامه نسیم شمال که برای بیان افکار خود از قدرت توصیف و قوت تعبیر زبان عامیانه بهره می‌برد)، *امیرقلی امینی* در اصفهان (نویسنده، روزنامه‌نگار، پژوهشگر و مترجم)، *دکتر محمدجعفر محجوب* (نویسنده، فرهنگ‌پژوه، مترجم و صاحب‌نظر در فرهنگ و ادب عامه)، *صمد بهرنگی* (نویسنده)، *پرویز ناتل خانلری* و *سعیدی سیرجانی* (بنیاد فرهنگ ایران)، *صدیق صفوی‌زاده* و *مصطفی کیوان* (در کردستان)، *جعفر شهری* (نویسنده)، *دکتر علی بلوکباشی* (نویسنده و مردم‌شناس)، *احمد شاملو* (شاعر، نویسنده و پژوهشگر) و *دکتر صادق کیا جستجو* کرد. به تدبیر *محمدعلی فروغی*، فرهنگستان زبان و ادب فارسی نیز قصد داشته است در زمینه جمع‌آوری فولکلور ایرانی اقدامی صورت دهد.

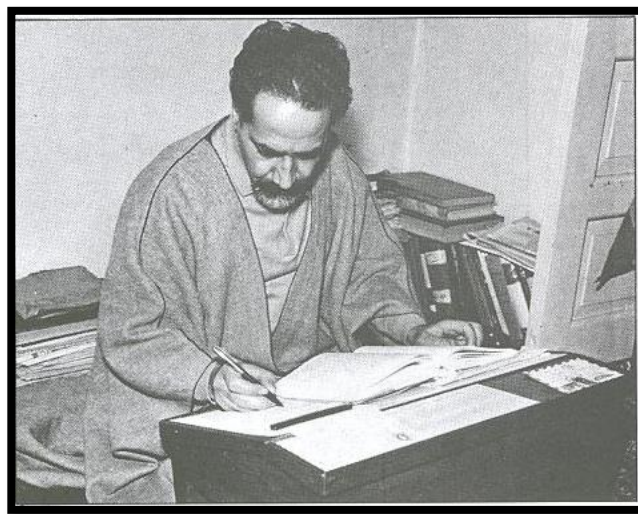
به اعتقاد *انجوی* در این میان *مرحوم دهخدا* در گردآوری فولکلور مشوق صادق *هدایت* و جوانان ترقی‌خواه بود. در حقیقت، *دهخدا*، *محمدعلی جمالزاده* و *حسن مقدم*

ثبت علمی فرهنگ مردم؛ دستاورد سید ابوالقاسم انجوی شیرازی ❖ ۱۶۹

و هدایت نخستین کسانی بودند که خطر تجدد را برملا کردند. البته کوشش هدایت مؤثرتر بود. هدایت در مقدمه *اوسانه*^۱، مهر ۱۳۱۰ می‌نویسد:

«ایران رو به تجدد می‌رود. این تجدد در همه طبقات مردم به‌خوبی مشاهده می‌شود. رفته‌رفته افکار عوض شده، رفتار و روش دیرین تغییر می‌کند و آنچه قدیمی است منسوخ و متروک می‌گردد. تنها چیزی که در این تغییرات مایه تأسف است فراموش شدن و از بین رفتن دسته‌ای از افسانه‌ها، قصه‌ها، پندارها و ترانه‌های ملی است که از پیشینیان به یادگار مانده و تنها در سینه‌ها محفوظ است.» (هدایت، ۱۳۹۵: مقدمه)

در میان پژوهشگرانی که به حوزه فرهنگ مردم پرداخته‌اند، فعالیت‌های مرحوم سید *ابوالقاسم انجوی شیرازی* معروف به *نجوا*، نظام‌مند و با برنامه‌ریزی دقیق بود. به طوری که بعد از گذشت بیش از نیم قرن از فعالیت مجموعه‌ای که وی بنیانگذار آن بود، هنوز هم فرهنگ مردم به سبک و سیاقی که استاد انجوی مبنای گردآوری آن را بنیان نهاد، در واحد فرهنگ مردم مرکز تحقیقات صداوسیما جمع‌آوری می‌گردد.

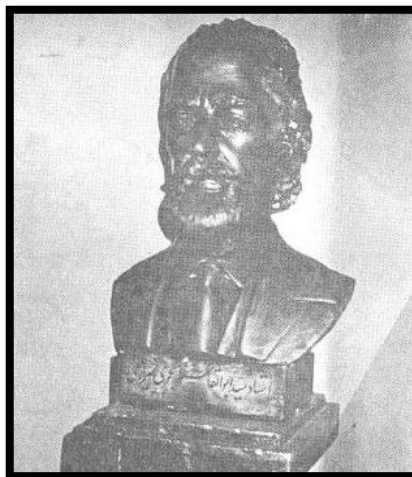

تصویر ۱. مرحوم سید ابوالقاسم انجوی شیرازی

۱. رساله‌ای مختصر حاوی اشعار و ترانه‌های فولکلوریک و عامیانه که صادق هدایت آن را گردآوری کرده است.

۱۷۰ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

انجوی شیرازی فولکلور را در دو سطح جهانی و ملی تعریف می‌کرد. از نظر جهانی فولکلور هر ملتی در حقیقت سفیر حسن نیت و مبشر دوستی و داد آن ملت نزد جهانیان است. فولکلور بهترین عاملی است که ملت‌ها را به هم پیوند می‌دهد و با هم آشنا و نزدیک می‌کند. از بین برنده دشمنی و موجب دوستی است و از نظر ملی، فولکلور هر ملتی شناسنامه آن ملت است. عامل اصلی و تعیین‌کننده خصلت‌ها و نشان‌دهنده عادات هر ملتی فولکلور آن ملت است. مردم نواحی مختلف هنگامی که با اخلاق و عادات و آداب و هنرها و افکار همدیگر آشنا شوند، وحدت و

تصویر ۲. سردیس سید ابوالقاسم انجوی شیرازی ساخته فریدون کوچکیان

یکپارچگی آنان بهتر تحقق پیدا می‌کند. (انجوی شیرازی به نقل از صداقت‌پیشه، ۱۳۸۱: ۲۰۴)

فعالیت‌های انجوی شیرازی در رادیو و تلویزیون

سید ابوالقاسم انجوی شیرازی معروف به نجوا، پژوهشگر فرهنگ عامه و مؤسس مرکز فرهنگ مردم در نهم اردیبهشت ماه ۱۳۰۰ ه. ش / ۱۹۲۱ م در محله دروازه سعدی شیراز در خانواده‌ای روحانی و طالب علم به دنیا آمد. دوران جوانی ایشان با دهه‌های پر حادثه سی و چهل که یادآور حوادث تاریخی، سیاسی و اجتماعی متعددی است، همراه بود. کمتر نویسنده‌ای را می‌توان یافت که متأثر از حوادث این دوران نشده باشد. با سقوط رضا شاه در شهریور ۱۳۲۰، انجوی به فعالیت‌های سیاسی و مطبوعاتی روی آورد و با اسامی مستعار الف - نجوا، الف - جويا و الف - صبح در نشریات نبرد امروز، افق و آتشبار (۱۳۲۶ - ۱۳۲۲) قلم زد و به دلیل چاپ مقالات انتقادی به جزیره

ثبت علمی فرهنگ مردم؛ دستاورد سید ابوالقاسم انجوی شیرازی ❖ ۱۷۱

خارک (۱۳۳۵-۱۳۳۳) تبعید شد و روزهای سختی را در تبعید و زندان گذراند. انجوی پس از رهایی از بند تبعید به تألیف و تحقیق در ادب رسمی روی آورد که رهاورد آن کتاب‌های *سفینه غزل* (۱۳۳۶)، *مکتب شمس* (۱۳۳۷) و *تصحیح دیوان خواجه حافظ* (۱۳۴۵) بود.

آشنایی *انجوی با صادق هدایت* موجب شد تا به واسطه دانستن زبان فرانسه با فرهنگ غرب و ادبیات جدید اروپا آشنا شود. «وی تا سال ۱۳۲۹، به یاری هدایت، در این زمینه کارهای پراکنده‌ای انجام داد؛ نخست به فولکلور زادگاه خود پرداخت و از طریق مطبوعات، مردم را برای جمع‌آوری آداب و سنن زادگاه خود دعوت کرد.» (صداقت‌پیشه، ۱۳۸۱: ۷)

انجوی در خصوص فعالیت‌هایش در حوزه فرهنگ مردم در مقدمه‌ای که بر کتاب *ریشه‌های تاریخی امثال و حکم*، به قلم *پرتوی آملی*، نوشته است، یادآور می‌شود: «از دهه چهل، هجوم فرهنگ غرب به ایران چندان شدت یافت که داشت در مردم ایران یک نوع حقارت روحی خطرناک ایجاد می‌کرد، چنانچه خود را در مقابل غریبان از هر حیث، به‌ویژه از نظر فرهنگی، واپس مانده و تنک‌مایه می‌پنداشتند و آنچه از این بابت صورت گرفته بود پادزهر کافی برای آن مسمویت نبود... نگارنده این سطور بر عهده خود شناخت که با این پدیده زهرآگین (غرب‌زدگی) به مبارزه برخیزد و در این راه، با ملایمت و زیرکی تمام، کارزاری را طرح ریزد که خود مردم در آن شریک و همراه باشند و این همکاری سراسر کشور و حتی همسایگان همزبان را در برگیرد. پس برنامه «فرهنگ مردم» را در رادیو ایران بنیاد نهاد، گروهی را به همکاری فراخواند، راه و روش کار را به آنان آموخت و با پخش برنامه‌های توضیحی و روشنگر، مردم را نه فقط بر ارزش‌های فرهنگی کشور خویش آگاه ساخت، بلکه روح تازه‌ای در کالبدشان دمید و غرور و سربلندی ایرانی بودن را در آنان زنده کرد؛ با آموزش رادیویی و سخنان شوق‌انگیز، گروه کثیری از همین توده بیدار شده را به نوشتن و فرستادن مواد گوناگون از فولکلور زادگاه خود واداشت. کوتاه سخن اینکه، از آن کوشش دسته‌جمعی عاشقانه و مخلصانه یک گنجینه بی‌مانند شامل چند صد هزار ورق بزرگ از مواد متنوع و مطالب گوناگون فرهنگ مردم، که حتی فرصت تفکیک کامل آنها میسر نشد، تعدادی

۱۷۲ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

کثیر از فرمان‌ها و قباله‌ها و سندهای قدیمی، و یک مجموعه از صفحه‌ها و نوارهای موسیقی فولکلوری ایران و جهان فراهم آمد که اینک در «مرکز فرهنگ مردم» وابسته به صداوسیما جمهوری اسلامی ایران موجود است، و سخن گفتن از کم و کیف آن مجال دیگر می‌طلبد.» (انجوی شیرازی به نقل از صداقت‌پیشه، ۱۳۸۱: ۴۰۸)

پیش از مرحوم/انجوی به راهنمایی و تشویق هدایت، مرحوم مهتدی، برای کودکان در رادیو قصه گفت؛ سپس قصه‌هایی را که برای او فرستادند به نثر خود درآورد. همچنین ایرج گل‌سرخ‌ی از سال ۱۳۴۵ به رادیو آمد و در حوزه قصه‌های فارسی کار کرد. وی به روش درست و علمی در حفظ روایت‌های مختلف یک قصه تلاش کرد. اما در میان تمامی تلاش‌های صورت‌گرفته، کوشش استاد/انجوی شیرازی با توجه به برنامه‌ریزی دقیق و کلان‌نگری او همچنان پایدار است.

در اولین برنامه فرهنگ مردم رادیو، دو گوینده زن و مرد (احتمالاً/میرابراهیمی و سلطانی) و ابوالقاسم انجوی شیرازی به عنوان کارشناس حضور داشتند. در این برنامه که گاه شکل نمایشی به خود می‌گرفت، موضوع زائو و تولد کودک و آداب و رسوم مربوط به آن در شیراز بررسی می‌شد. این موضوع که هم با فصل بهار همخوانی داشت و هم با عنایت به شیرازی بودن انجوی گاه با گویش شیرازی همراه می‌شد، از جذابیت خاصی برخوردار شد و مخاطبان زیادی را به خود جذب کرد. (حنیف: ۱۳۹۸)

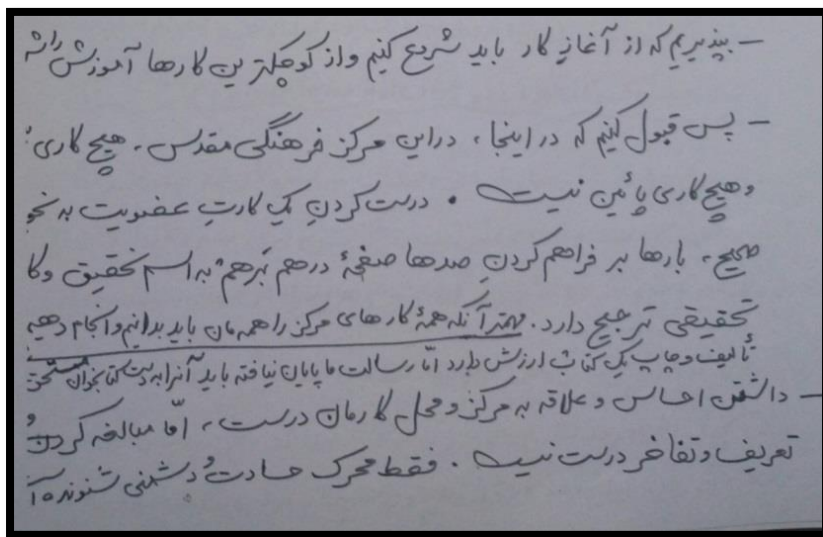
برنامه رادیویی «فولکلور» به برنامه «فرهنگ مردم» تغییر نام داد و چند سال بعد یک برنامه رادیویی تبدیل به مرکز فرهنگ مردم و نخستین مرکز پژوهشی رادیو و تلویزیون شد. سال تأسیس مرکز در برخی اسناد ۱۳۴۵ نقل شده است، اما استاد محمود ظریفیان از یاران انجوی سال تأسیس مرکز را ۱۳۵۴ می‌داند. در واقع همزمان با نقل مکان از میدان ارگ به ساختمانی پنج طبقه در کوچه یازدهم خیابان بخارست (سابق) مرکز فرهنگ مردم فعالیت‌های خود را آغاز کرده است؛ مرکزی که تا پیروزی انقلاب اسلامی، استاد/انجوی مدیریت آن را برعهده داشت.

«در سال ۱۳۴۶ یکی از اتاق‌های زیرزمین اداره انتشارات و رادیوی آن زمان رسماً به دفتر فرهنگ مردم اختصاص پیدا کرد. تا آن زمان مدت برنامه به نیم ساعت در هفته افزایش یافته بود. این برنامه به زودی جای خود را در میان طبقات مختلف پیدا کرد و

ثبت علمی فرهنگ مردم؛ دستاورد سید ابوالقاسم انجوی شیرازی ❖ ۱۷۳

هر روز بر تعداد شنوندگان و علاقه‌مندان آن افزوده شد. با مورد اقبال واقع شدن برنامه و تقاضای مکرر از مرکز سنجش افکار اداره انتشارات و رادیو، مدت برنامه هفتگی مرکز فرهنگ مردم به یک ساعت افزایش یافت. در سال ۱۳۵۷ زمان برنامه از یک ساعت به دو ساعت و نیم افزایش یافت و نام «سئینه مرکز فرهنگ مردم» به خود گرفت.» (بی‌نام: ۲)

تصویر ۳. نمونه‌ای از دست‌خط استاد انجوی شیرازی

آقای یگانه از اولین یاران استاد انجوی بود و در ادامه افراد دیگری نیز به آنها پیوستند. در سال ۱۳۵۵ تعدادی پژوهشگر جذب این مرکز شدند. شیوه جذب پژوهشگران بدین ترتیب بود که پس از طی چندین آزمون تخصصی، دوره آموزشی تمام وقت ۹ ماهه برای همه پژوهشگران در حوزه‌های مختلفی چون ادبیات رسمی و شفاهی، مردم‌شناسی، زبان‌شناسی، باستان‌شناسی، هنر و معماری، تاریخ، فرهنگ اسلامی، هنرشناسی، تأثر و سینما، آیین ترجمه و ... برگزار می‌شد. جالب آنکه بهترین استادان حوزه‌های پیش‌گفته برای آموزش به مرکز فرهنگ مردم دعوت می‌شدند. از آن میان می‌توان به دکتر تفضلی، دکتر رضوانی، دکتر افشار نادری، دکتر شهیدی، دکتر

۱۷۴ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

مقربى، دکتر مصطفوى، دکتر ورجاوند، دکتر باستانی پاریزی، دکتر باطنی، دکتر موحد، بهرام بیضایی و علی نصیریان اشاره کرد.

از میان پژوهشگرانی که در این دوره آموزش دیدند می‌توان حسن پناهیان، محمود ظریفیان، سید احمد وکیلان و عبدالنبی سلامی را نام برد. بسیاری از این پژوهشگران همچنان در حوزه فرهنگ مردم فعال هستند. برای مثال فصلنامه «فرهنگ مردم» که به همت سید احمد وکیلان و خانواده محترمشان منتشر می‌شود، از معدود فصلنامه‌های موضوعی حوزه فرهنگ مردم است که چراغ حوزه فرهنگ مردم را همچنان روشن نگاه داشته است. همچنین امرالله احمدجو، لئون میناسیان، محمد پروین گنابادی و هوشنگ جاوید نیز از جمله فرهنگیاران قدیمی مرکز فرهنگ مردم هستند که هر یک در حوزه‌ای از هنر و فرهنگ کشور سرآمد شدند.

استاد انجوی در اواخر فعالیت خود در مرکز فرهنگ مردم به تولیدات تلویزیونی نیز روی آورده بود.

همچنین «در اواخر عمر (از ۱۳۶۹ تا ۱۳۷۱ ش) به‌عنوان ویراستار با مرکز دوائرالمعارف بزرگ اسلامی همکاری می‌کرد». (ابراهیمی، ۱۳۹۱: ۶۴۱)

همکاری افتخاری علاقه‌مندان به فرهنگ مردم با استاد انجوی شیرازی

یکی از شکل‌دهنده‌های اصلی فرهنگ‌عامه در دنیای امروز، وسایل ارتباط جمعی است که به انحای مختلف در زندگی روزمره ما نقش ایفا می‌کند. وسایل ارتباط جمعی چه در بُعد اطلاع‌رسانی، چه بُعد تفریحی و ورزشی و چه در بُعد تجاری و آگهی‌ها، توانسته‌اند بر همه ابعاد زندگانی فردی و اجتماعی ما تأثیر بگذارند. این رابطه تنگاتنگ میان رسانه‌ها و فرهنگ‌عامه سبب شده است که هر یک منبع تقویتی برای یکدیگر تلقی شود. (هاشمی، ۱۳۹۲)

انجوی به شرط آنکه بتواند با استفاده از امکانات رادیو و تلویزیون، تحقیقاتی را در زمینه فرهنگ مردم و فولکلور ایران آغاز کند، همکاری با رادیو و تلویزیون را پذیرفت. (عبدالرشیدی، ۱۳۸۵)

انجوی از مردم چیزی را می‌خواست که داشتند و قدر آن را نمی‌دانستند. توجه به اصالت‌های زندگی مردم، در کنار احترام به مخاطب از جمله دلایل موفقیت وی به شمار

ثبت علمی فرهنگ مردم؛ دستاورد سید ابوالقاسم انجوی شیرازی ❖ ۱۷۵

می‌رود. باید به خاطر داشت که در آن زمان رادیو رسانه‌ای با اهمیت بود و طبیعی بود پخش نام یک نفر از آن و یا خواندن مطلبی از او امری مهم به شمار رود. (حنیف، ۱۳۹۸)

زن	خجلی متشکریم آقای نجوا . . . توضیحات شما هدف و منظور از فولکلور و مخصوصاً ارزش و اثر آن برای ما روشن کرد . . .
مرد	البته کسانی که ما بلند درین خدمت ملی با ما همکاری کنند مخصوصاً جوانان بهتر با ما کار کنند و آمادگی خود شون رو اعلام کنن تا ترتیب کار داده بشه
نجوا	بله . جمع آوری فولکلور هم خود ش شرایط خاصی داره که ما برای اطلاق و کسانی که مایل بگرد آوری فولکلور هستند این شرایط رو خواهم گفت
زن	و البته کسانی که برای ما فولکلور جمع آوری کنن و بفرستند و مطالبشون مورد تصویب قرار بگیره بنام خود شون اجرا میشه
مرد	درین باره باز هم بتفصیل صحبت خواهیم کرد ولی حالا بهتره ما تم . . . یکی از - مراسم محلی و آداب مردم شیراز رو با لهجه شیرین شیرازی برامون تعریف کن

تصویر ۸. نمونه‌ای از متن برنامه فرهنگ مردم با موضوع دعوت شنوندگان به همکاری

«البته بهره‌گیری از امکانات فنی رادیو برای گردآوری مواد فرهنگ مردم پیش از انجوی نیز با تلاش‌های الول ساتن^۱ و فضل‌الله مهتدی (صبحی) آغاز شده بود، اما تفاوت برنامه انجوی با برنامه‌های مشابه در آن بود که وی قصد سرگرم کردن مردم را نداشت و در متون و داستان‌ها و موضوعات مختلف که برایش فرستاده می‌شد، دخل و تصرف نمی‌کرد و با به‌کارگیری روش‌های دقیق علمی و ثبت و ضبط داده‌ها به حفظ و نگهداری میراث فرهنگی مردم جامعه‌های مختلف می‌پرداخت» (مارزلف، ۱۳۷۱: ۲۳۰).

شیوه تشویق و ترغیب هموطنان به همکاری با برنامه هم شگفت‌انگیز بود. برای نمونه بخشی از برنامه استاد انجوی که در یازدهم فروردین ۱۳۴۹ از رادیو ایران پخش شده است، در ادامه آورده می‌شود:

1. Elwell Sutton

۱۷۶ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

«از امسال، به همکاران خوب هفته عنوان «همکار ممتاز هفته» می‌دهیم و در پایان سال، از میان همکاران ممتاز هفته «همکاران ممتاز سال یا قهرمان همکاری» انتخاب می‌کنیم. البته از این قهرمانان دعوت می‌کنیم تا به خرج برنامه به تهران بیایند و مهمان ما باشند و در برنامه شرکت کنند و حرف بزنند». (صداقت‌پیشه، ۱۳۸۱: ۳۰)

هنوز صدها تن از همکاران افتخاری آن دوران همچنان با واحد فرهنگ مردم همکاری دارند. در دو دیداری که با سالخورده‌ترین فرهنگیار واحد، مرحوم علی‌جان صابر^۱ داشتم (سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۶)، از زبان ایشان خاطرات فراوانی را از استاد *انجوی* بویژه سفر استاد به اقلید - شهر مرحوم صابر - و حمایت شوق‌انگیز استاد از این فرهنگیار شنیدم.

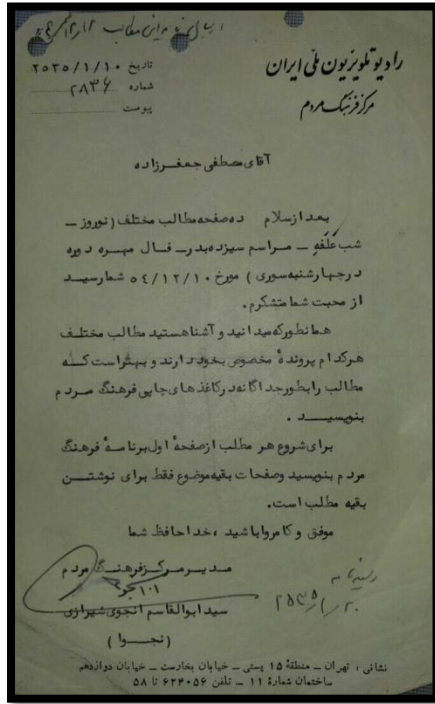

تصویر ۵. مرحوم علی‌جان صابر، گردهمایی فرهنگیاران، مهر ۱۳۹۴، زیباکنار

یکی از رازهای موفقیت استاد *انجوی* شیوه تشویق و ترغیب، همراه با جدیت و صراحت وی بود. مرحوم محمد مهدی *مظلوم‌زاده*، در خاطرات خود از تأثیر تشویق استاد به همکاری در زمانی که تازه

قطع نخاع شده بود، می‌گوید: «چند روز از بستری شدنم گذشته بود که اولین نامه استاد *انجوی شیرازی* با امضا (*نجوا*) به دستم رسید. نامه به خط خود ایشان بود و مرا به ادامه همکاری وادار می‌کرد. ... شوقی در من ایجاد شد که به هر طریقی که شده به گردآوری فولکلور کازرون بپردازم. ... استاد *انجوی* و دستیار فراموش‌نشده‌اش شادروان *نصرالله* یگانه از راهنمایی و ارشاد دریغ نمی‌ورزیدند. ... تا جایی که پی بردم آنچه سال‌ها به

۱. وی به سال ۱۳۹۷ در ۹۷ سالگی، پس از ۴۷ سال خدمت صادقانه به‌عنوان فرهنگیار دعوت حق را لیبیک گفت. اکنون نوه‌های ایشان جزو خانواده بزرگ فرهنگیاری هستند.

تصویر ۶. نمونه‌ای از مکاتبات استاد
انجوی با فرهنگیاران

خاطرش افسرده می‌شدم، چیزی جز زندگی عامیانه مردم (فولکلور) نیست.» (آنی‌زاده، ۱۳۸۶: ۱۶۷)

استاد انجوی برای تکمیل گنجینه فرهنگ مردم بسیاری از موضوعات را به مسابقه می‌گذاشت. در برنامه‌ای که سه‌شنبه ۱۱ فروردین ۱۳۴۹ پخش شد استاد این‌گونه کودکان را به فرهنگ مردم جذب می‌کرد:

«برای تشویق کودکان ده - دوازده‌ساله و بچه‌هایی که سن‌شان از پانزده سال کمتر باشد، از ماه ششم امسال مسابقه‌هایی ترتیب می‌دهیم تا آنها شرکت کنند و به این ترتیب، علاقه و توجه کودکان سراسر مملکت ما به آداب و رسوم و سنت‌ها بیشتر بشود و با فولکلور شهر و مملکت‌شان غریبه نمانند و ایرانی بار بیایند،

زیرا که این مملکت فردا به دست همین کودکان امروز باید اداره شود.» (صداقت‌پیشه، ۱۳۸۱: ۳۰)

بسیاری از آن کودکان دیروز، فرهنگیاران امروز واحد فرهنگ مردم هستند. یکی از نکات برجسته اسنادی که از روزگار مرحوم انجوی تا به امروز باقی مانده، شیوه نگارش مطالب به خط خوش و خوانا و نگاشتن با خودنویس است. به گونه‌ای که پس از گذشت بیش از نیم‌قرن هنوز اسناد قابل استفاده هستند. جالب این است که استاد در برنامه‌های رادیویی خود فرهنگیاران را به «خط خوب و شیوه‌دار» و همچنین «خط خوانا و روشن» (همان) تشویق می‌کرده است.

تصویر ۷. دومین گردهمایی فرهنگیاران، مهر ۱۳۹۲، زیباکنار

تصویر ۸. سومین گردهمایی فرهنگیاران، مهر ۱۳۹۴، زیباکنار

بدین ترتیب، استاد/انجوی شیرازی تلاش کرد تا به کمک خیل عظیم علاقه‌مندان به حفظ فرهنگ مردم در سراسر کشور، ضمن ثبت آداب و رسوم در سطح گسترده تحفه‌های فرهنگیاران را نیز در قالب موزه حفظ و نگهداری کند.

جمع بندی

بیش از نیم قرن قبل، سید ابوالقاسم انجوی شیرازی با درک درست از خطر غلبه فرهنگ غربی بر کشور، تلاش های علمی خود را وقف گردآوری فرهنگ مردم کرد و نهضتی را بنا نهاد که امروز نیز پابرجاست و در وسعتی که وی به جمع آوری فولکلور روی آورد، هنوز نیز نمی توان رقیبی برای آن یافت. مطالعه و پژوهش در موضوعات متفاوت فرهنگ عامه با روش های پژوهشی متناسب، شناسایی مؤلفه های سبک زندگی ایرانی - اسلامی، تقویت هویت فرهنگی و فرهنگ بومی و برقراری پیوند فرهنگی میان نسل جدید و قدیم از جمله حوزه های فعالیتی است که همچنان باید پیگیری شود.

انجوی در قالب مطالعات فولکلور، در ثبت موضوعات گسترده فرهنگ زندگی مردم که امروزه از آن با عنوان «سبک زندگی» یاد می شود، تلاش بسیار کرد و به گردآوری تمام جنبه های زندگی مادی و معنوی آن روز مردم، ذیل ۱۱۴ عنوان موضوعی پرداخت. در برنامه فرهنگ مردم که اکنون نیز با همین عنوان، جمعه شب ها از رادیو ایران پخش می شود، گوشه هایی از فرهنگ عامیانه مناطق ایران همچنان ارائه می گردد. هنوز هم اساس کار بر اطلاعاتی است که مخاطبان برنامه ارسال می کنند. این همکاران افتخاری علاوه بر گردآوری آیین ها و آداب و رسوم، به عنوان مطلعین محلی و کارشناسان بومی نیز در تولید برنامه های مختلف رادیویی و تلویزیونی با صداوسیما همکاری می کنند. در زمان حیات استاد انجوی، برنامه رادیویی و مرکز فرهنگ مردم یک جا متمرکز بود. در واقع، مطالبی که به مرکز فرهنگ مردم ارسال می شد، پس از بررسی و راستی آزمایی، در برنامه رادیویی عرضه می شد. اما بعد از انقلاب، مرکز فرهنگ مردم به عنوان اولین مرکز پژوهشی صداوسیما به مرکز تحقیقات پیوست و برنامه رادیویی در معاونت صدا و رادیو ایران با فرازونشیب های فراوان به کار خود ادامه داد. نتیجه این تغییر ساختار آن شده است که بخشی از آرشیو مکتوب فرهنگی در معاونت صدا و بخشی دیگر در معاونت برنامه ریزی، پژوهش و ارزیابی سازمان قرار گیرد. انتظار می رود با توجه به اهمیت حفظ اسناد فرهنگ مردمی که جزو اسناد ملی کشور به حساب می آید، در حوزه یکپارچه سازی اسناد و بهره گیری از دانش متخصصان، در حفظ و نگهداری آنها طرحی اندیشیده شود.

۱۸۰ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

منابع

- آشنا، حسام‌الدین و روحانی، محمدرضا (۱۳۸۹). «هویت فرهنگی ایرانیان از رویکردهای نظری تا مؤلفه‌های بنیادی». *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، دوره ۳، ش ۴، صص ۱۸۵-۱۵۷.
- آئی زاده، علی (۱۳۸۶). «معرفی یک فرهنگیار (مرحوم محمدمهدی مظلوم‌زاده)». *فرهنگ مردم ایران*، ش ۹، صص ۱۶۱-۱۷۸.
- ابراهیمی، معصومه (۱۳۹۱). «انجوی شیرازی». *دانشنامه فرهنگ مردم ایران*، ج ۱، تهران: دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- انجوی شیرازی، سید ابوالقاسم (۱۳۸۱). «فولکلور»، *تاریخ ایران در آینه فرهنگ مردم*، «فرهنگ مردم». در *جان عاریت (فرهنگ عامه، پژوهش‌های ادبی، مردم‌شناسی سید ابوالقاسم انجوی شیرازی (نجوا))*، به کوشش میهن صداقت‌پیشه، تهران: نشر و پژوهش فرزاد.
- بی‌نام (بی‌تا) «واحد فرهنگ مردم مرکز تحقیقات صدا و سیما (پیشینه، ساختار، فعالیت‌ها)».
- جعفری قنواتی، محمد (۱۳۹۴). *درآمدی بر فولکلور ایران*. تهران: جامی.
- حنیف، محمد (۱۳۹۸). *پژوهش‌نامه؛ تاریخ شفاهی مرکز تحقیقات صداوسیما*. تهران: مرکز تحقیقات صداوسیما.
- روح‌الامینی، محمود (۱۳۷۹). *مبانی انسان‌شناسی (گرد شهر با چراغ)*. چ ۹. تهران: عطار.
- صداقت‌پیشه، میهن (۱۳۸۱). *جان عاریت: فرهنگ عامه، پژوهش‌های ادبی؛ مردم‌شناسی سید ابوالقاسم انجوی شیرازی (نجوا)*. تهران: نشر و پژوهش فرزاد.
- عبدالرشیدی، علی‌اکبر (۱۳۸۵). *گفتنی‌ها*. تهران: اطلاعات.
- عظیمی‌فرد، فاطمه (۱۳۹۲). «گفتمان سبک زندگی، رسانه و جهانی شدن». *فصلنامه مطالعات سبک زندگی*. ش ۳. صص ۳۳-۴۲.

ثبت علمی فرهنگ مردم؛ دستاورد سید ابوالقاسم انجوی شیرازی ❖ ۱۸۱

- مارزلف، اولریش (۱۳۷۱). *طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی*. ترجمه کیکاووس جهاننداری. تهران: سروش.
- مظاهری، سهراب (۱۳۸۷). «اهمیت فرهنگ مردم و رسالت‌مندی رسانه‌ها». *فرهنگ مردم ایران*. ش ۱۳. صص ۳۲-۵.
- مک‌لوهان، مارشال (۱۳۷۷). *درآمدی بر اثر رسانه‌ها*. ترجمه سعید آذری. تهران: مرکز تحقیقات صدا و سیما.
- هاشمی، سیدعلیرضا (۱۳۹۲). *چیستان و کاربردهای آن در برنامه‌سازی رادیویی*. وبلاگ: <http://400hashemi.blogfa.com/post/168>
- هدایت، صادق (۱۳۹۵). «اوسانه». *نوشته‌های پراکنده صادق هدایت*. تهران: ثالث.